

Kunst, Wetenschap en Samenleving

Werkconferentie Waag Future Lab, Akademie van Kunsten, De Jonge Akademie, Lectorenplatform Kunstonderzoek, Kunsten92

Amsterdam (Trippenhuys), 10 juni 2024

door Meta Knol, namens de KxWxS-redactie, bestaand uit vertegenwoordigers van De Jonge Akademie, Akademie van Kunsten, Waag Futurelab, lectorenplatform Kunst = Onderzoek en Kunsten92

Amper een jaar geleden, op 28 juni 2023, stond ik op deze zelfde plek, achter ditzelfde kathedraal. ‘Kiezen voor kunstenaars’, was de titel van het symposium dat Kunsten92 organiseerde in samenwerking met de Akademie van Kunsten. We stelden vragen als: hoe staat het met de vrije ruimte voor de kunst? Wat heeft 30 jaar rendementsdenken gedaan met de humuslaag waarop de kunsten kunnen bloeien? Welke ruimte hebben kunstenaars nodig om de fascinaties die hen drijven te onderzoeken, om volop en vrijuit te experimenteren? En hoe kunnen wij hen die ruimte bieden? Want juist in deze tijden van grote veranderingen vervullen kunstenaars een onmisbare rol in de samenleving. Er is behoefte aan verbeeldingskracht.

Een halfjaar eerder, op 8 november 2022, stuurden de Jonge Akademie en de Akademie van Kunsten gezamenlijk een brief aan minister Dijkgraaf, met daarin het pleidooi om een landelijk fonds voor experimenteel onderzoek op het snijvlak van kunst en wetenschap op te richten. Het antwoord volgde een halfjaar later: de minister zag weinig beleidsruimte om een nieuw fonds op te richten, maar wilde wel de mogelijkheden onderzoeken om binnen bestaande financiële kaders en regelingen de drempels voor deelname van kunstenaars te verlagen. Er volgde overleg met de Cultuurfondsen, NWO, Regieorgaan SIA en het Topteam Creatieve Industrie. Deze werkconferentie is mede een uitvloeisel van dat overleg. We hopen vandaag met jullie de bouwstenen voor een dergelijk nieuw programma op te halen.

Maar eerst nog even terug naar vorig jaar. Aangestoken door de geest van het symposium in het Trippenhuys schreven Marleen Stikker, Liesbeth Bik en ik een Position Paper om dat vuur nog wat verder aan te wakkeren. ‘Zet creativiteit in voor de toekomst van Nederland’ was de titel van ons pamflet. Het is nog steeds te vinden via de websites van de Akademie van Kunsten, Waag Futurelab en Kunsten92, dus ik houd het hier bij een ultrakorte samenvatting: zonder creativiteit geen toekomst.

Het pamflet resoneerde. Het raakte een snaar en werd veel gedeeld. We sloegen de handen ineen met de Jonge Akademie en later met het lectorenplatform Kunst = Onderzoek, en zo werd een nieuw initiatief geboren: Kunst, Wetenschap en Samenleving.

//

Is het u weleens opgevallen? Dat als je in Utrecht langs het conservatorium op de Mariaplaats loopt, je kunt zien dat op alle ramen in krullende letters de K en de W met elkaar verstrengeld zijn? Het herinnert aan lang vervlogen tijden: in 1847 werd het Gebouw voor Kunsten & Wetenschappen in Utrecht geopend, in een tijd waarin elke zichzelf respecterende universiteitsstad wel zo'n prestigieus monument voor kunst en wetenschap wilde oprichten. In allerlei steden werden rond die tijd ook nieuwe genootschappen opgericht. De band tussen kunst en wetenschap – genetisch, historisch, inhoudelijk – was nog ongebroken. Waarom hebben we die twee, de kunsten en de wetenschappen, eigenlijk uit elkaar getrokken? Er zijn legio voorbeelden te noemen van succesvolle samenwerkingen, invloeden en interacties tussen beiden. Terwijl Albert Einstein in 1915 bijvoorbeeld zijn algemene relativiteitstheorie bekend maakte, werd in Europa precies in datzelfde tijdvak ook de abstracte kunst geboren. Toeval of niet - in 1917 richtte Theo van Doesburg in Leiden De Stijl op; geïnspireerd door Einstein wilde hij nieuwe tijdruimte dimensies creëren in kunst, leven en architectuur. Het luidde een tijd in van radicale vernieuwing. Doorbraken in wetenschap en kunst kondigden, op hetzelfde moment, een geheel nieuw wereldbeeld aan: een modernistisch wereldbeeld waar we in de twintigste eeuw lang op konden teren.

Inmiddels zijn we ruim een eeuw verder. Scheiden, structureren en specialiseren werd het devies. Terwijl onze wereld steeds fijnmaziger werd vormgegeven, passend in nauwsluitende (maar veel uitsluitende) mallen van regels, protocollen, templates, codes, kpi's, prestatie-indexen en winstmarges, dreven de kunsten en de wetenschappen uit elkaar. We zien nu (althans, een flink aantal van ons) dat die geïnstitutionaliseerde, bureaucratische dan wel markt gedreven systeemwereld in zijn voegen aan het kraken is. Verstarring en afnemend vertrouwen in instituties ligt op de loer. En dat terwijl onze leefwereld er eigenlijk alleen maar complexer op lijkt te zijn worden. Ik vraag me af: zijn we andermaal toe aan een nieuw wereldbeeld?

Tegenwoordig staan we voor grote maatschappelijke uitdagingen die niet meer met enkelvoudige benaderingen of eendimensionale specialistische diepgang kunnen worden opgelost. Grote maatschappelijke thema's zoals klimaatverandering en biodiversiteitsverlies, de energietransitie, toenemende welvaartsverschillen, kansenongelijkheid en polarisatie in de samenleving vragen om samenwerking, om een meervoudig perspectief, om inzet van verschillende disciplines, sectoren en actoren. Tekenend in dat verband, is dat 'ecosysteem' het toverwoord van dit moment is geworden. In dit nieuwe wereldbeeld-in-wording hangt alles met elkaar samen, staat alles in een onderling verband, vanuit het besef dat onze wereld ten diepste relationeel is. Het is een paradigmaverschuiving die al enige tijd aan de gang is, en die allang niet meer in sync is met de systeemwereld die de (ogenshijnlijke) ordening van onze wereld vertegenwoordigt.

En dan is er nog iets aan de hand. Terwijl de wetenschap in de afgelopen eeuw onvoorstelbaar veel spectaculaire ontwikkelingen heeft doorgemaakt, blijven we maar botsen op de grenzen van onze kennis. Kennisgrenzen die evenmin met enkelvoudige strategieën kunnen worden benaderd. Denk aan kennis over ons eigen creatieve brein, maar ook aan nieuwe technologieën zoals AI, ontwikkelingen in de kwantumfysica, de betekenis van aards en buitenaards leven, en andere fundamentele vragen over de

verhouding tussen mens en natuur. Elke tijd brengt zijn eigen waarom. In onze tijd wijzen antwoorden op die waarom-vraag steeds vaker in de richting van een web van relaties en afhankelijkheden. Dat vraagt om nieuwe vormen van onderzoek: niet monodisciplinair maar trans-disciplinair, interdisciplinair, multidisciplinair.

Afgelopen maand las ik een boeiend interview met David Krakauer, directeur van het beroemde Santa Fe instituut voor onderzoek naar complexe systemen. Van huis uit is hij evolutionair bioloog, maar dat doet er niet toe. In zijn instituut bestaan namelijk geen departementen en disciplines, omdat iedereen er met elkaar moet kunnen samenwerken. Hij noemt de neiging om een probleem terug te brengen tot één dimensie; om vraagstukken kleiner te maken door ze in stukken op te delen; om steeds verder en specialistischer in te zoomen; een manier van 'exploiteren'. In die gedachtegang leidt specialiseren tot uitputting, omdat je als het ware zelf verdwijnt in het systeem dat je probeert te ontrafelen: je eindigt met een 'locked-in syndroom'. Daar tegenover zet Krakauer het begrip 'exploreren': het probleem juist in een groter verband plaatsen, het denken opengooien, creativiteit toelaten, écht experimenteren. Ik denk dan: ja natuurlijk! Dat is waarom kunstenaars zo geweldig zijn. Zij kunnen dat namelijk ontzettend goed. Om al die complexe, wicked problems die zich nu dagelijks in milde of overrompende heftige vormen aan ons voordoen samen te kunnen tackelen, moeten we kunstenaars, als gelijkwaardige nieuwsgierigheidsgedreven onderzoekers, weer toegang geven tot de wetenschappelijke praktijk. En omgekeerd, moeten wetenschappers op zoek naar kunstenaars die hun blik kunnen verruimen.

Als initiatiefnemers beseffen we: met deze oproep om kunstenaars en wetenschappers samen te laten werken aan het onderzoek naar grote maatschappelijke vraagstukken, raken we een gevoelige snaar bij degenen die menen dat kunst een onaantastbare, want unieke, autonome rol in de samenleving vervult. Als kunsthistorica kan ik daar gemakkelijk tegenin brengen dat de geschiedenis een overweldigende parade van uitzonderlijk goede kunst heeft voortgebracht, die gemaakt is in soms zeer beperkende religieuze, politieke of maatschappelijke contexten. Goede kunst laat zich namelijk helemaal niet beperken door disciplinaire of andere grenzen. Of, anders gezegd: 'toegepaste' kunst bestaat helemaal niet (weer zo'n term die de dingen van elkaar scheidt, in plaats van ze te verbinden).

Anderen zeggen dan: ho! Wacht! Kunstenaars zijn geen 'fixers', laten we hun probleemoplossend vermogen niet overschatten. Hoezo gaan zij onze 'wicked problems' oplossen. Ik zou dan zeggen: inderdaad. En dat geldt overigens evengoed voor de wetenschap. Niemand heeft 1-2-3 oplossingen binnen handbereik, maar wat nu wel nodig is, is om de bestaande patronen te doorbreken en in te spelen op verandering, te werken met en aan verandering. Dat betekent: anders denken, anders kijken, het voeden en koesteren van de open blik; de moed hebben om disruptief te zijn; om vrijelijk te kunnen improviseren en experimenteren; om empathie, verbeeldingskracht, voorstellingsvermogen en inlevingsvermogen aan te wakkeren; om – last but not least – de ontwerp- en maakkracht in te zetten die nodig is om onze toekomst opnieuw vorm te geven. Het is dus, juist in deze tijden van onzekerheid en grote maatschappelijke transitie, de hoogste tijd voor een algemene herwaardering van de kracht van

creativiteit en improvisatievermogen. Want alleen door het gelijkwaardig waarderen van feit en verbeelding kunnen we samen groeien en bouwen aan de toekomst.

We moeten nieuwsgierigheid gedreven, vraag gestuurd, artistiek en ontwerpend onderzoek daarom niet alleen toelaten in het wetenschappelijke domein, maar ook in de samenleving als geheel. In een samenleving die zo in beweging is als de onze, verdienen creativiteit, kunst en cultuur een sleutelrol. Als kunstenaars en wetenschappers in transdisciplinaire onderzoeksteams samenwerken met een divers palet aan maatschappelijke vertegenwoordigers, ontstaat ruimte voor andere en nieuwe perspectieven. We voegen daarom aan de K en de W ook de S toe. De S van samenleving. Kunst, Wetenschap én Samenleving.

//

Met ons initiatief hebben we een stevige ambitie: we willen een gloednieuw programma helpen ontwikkelen waarin transdisciplinair, vraag gestuurd, creatief en wetenschappelijk onderzoek wordt verricht. Hoewel er al mooie voorbeelden van dergelijke samenwerkingen bestaan (u heeft zojuist een indrukwekkend aantal inspirerende voorbeelden voorbij zien komen), ontbreekt momenteel het overzicht: het veld is sterk gefragmenteerd; kunstenaars, wetenschappers en maatschappelijke partners weten elkaar nog onvoldoende te vinden; het netwerk is niet in kaart gebracht; veel kennis over transdisciplinair samenwerken wordt niet geborgd en gaat dus verloren; de financieringsmogelijkheden voor transdisciplinair onderzoek zijn beperkt; mede daardoor is het bijzonder moeilijk om meer duurzame, langduriger samenwerkingen te realiseren. Kunstenaars hebben bijvoorbeeld niet of nauwelijks toegang tot wetenschappelijke consortia. Doordat velen van hen een zzp-status hebben, is er bovendien sprake van een ongelijk speelveld. Het barst, kortom, van de institutionele barrières. Plus: de wetenschap heeft (natuurlijk) een sterke onderzoeksinfrastructuur en de kunstsector heeft die ook, maar dan wel sterk gefragmenteerd.

Wie naar het buitenland kijkt, met name naar Europa, ziet een heel ander beeld. Binnen HorizonEurope kunnen kunstenaars deelnemen aan onderzoeksconsortia, er is een speciaal (en succesvol) Europees programma voor kunst en wetenschap (STARTS) en het New European Bauhaus programma, onderdeel van de Green Deal, geeft de creatieve sector zelfs specifiek het voortouw bij het uitvinden en vormgeven van onze toekomstige leefwereld. Stel je voor dat wij dat in Nederland zouden doen: vertrouwen op het verbeeldend en onderzoekend potentieel van kunstenaars, bij het vormgeven van de toekomst?

Zo'n nieuw programma kan daarbij het voortouw nemen. We kunnen het netwerk in kaart brengen; matchmaking realiseren tussen maatschappelijke partners, kunstenaars en wetenschappers; nieuwe transdisciplinaire samenwerkingen financieren; zorgen dat kennis, ervaring en methodieken met betrekking tot transdisciplinair samenwerken geborgd en gedeeld worden; de opgedane kennis, ervaring en resultaten evalueren en vergelijken; internationale samenwerking stimuleren én de resultaten delen met een breed en/of betrokken publiek (zoals we dat in de kunstsector gewend zijn), door middel van public engagement, outreach, citizen science en wetenschapscommunicatie.

Dat klinkt alsof er al een hoop is uitgedokterd, en dat is ook wel zo, maar tegelijkertijd is er nog veel te doen voordat zo'n nieuw programma voor kunst, wetenschap en samenleving écht op de rol staat. We zijn nog volop in de verkennende beweging, op zoek naar concrete bouwstenen voor dat nieuwe – gedroomde – programma. Vandaag hebben wij de eer om samen met jullie het wiel uit te vinden, en die bouwstenen met elkaar in kaart te brengen. We zien daarbij drie tijdlijnen voor ons, met bijbehorende agenda:

1. Laaghangend fruit. Wat kan er binnen 1 dag, 1 week, 1 maand of (maximaal) 1 jaar gerealiseerd/aangepast/opengesteld/veranderd worden? Welke showstoppers zijn er? Doe er iets aan. Bijvoorbeeld: door de toegangs- en toekenningseisen bij financieringsprogramma's zoals NWO, NWA, Click.nl te herzien, kunnen kunstenaars, wetenschappers en maatschappelijke partners meer en vaker op gelijke voet gaan samenwerken. Oftewel: maak binnen de bestaande regelingen transdisciplinaire samenwerking mogelijk, óók bij de rijkscultuurfondsen! Zet bestaande middelen in om nieuwe samenwerkingen te stimuleren rond complexe maatschappelijke opgaven, en stimuleer anderen om hetzelfde te doen. Trek die luiken omhoog, zet ramen en deuren open. Creëer een nieuw speelveld met ruimte voor nieuwe samenwerkingen.
2. Bouwstenen voor het nieuwe programma. We denken dat met steun van OCW en 'een' nieuw kabinet er ongeveer 2/3 jaar nodig is om dat programma voor kunst, wetenschap en samenleving te ontwikkelen. Hoe moet dat programma eruitzien? Waar moet het worden ondergebracht? Hoe lang moet de looptijd zijn? Hoe komt de complementariteit én de synergie van transdisciplinair samenwerken het beste tot zijn recht? Welke aspecten zijn onmisbaar, en welke zijn eventueel van toegevoegde waarde? Hoeveel onderzoeksconsortia moeten er eigenlijk komen, hoe zien die eruit, en waar moeten ze aan gaan werken?
3. Het gedroomde beeld. Stel dat het programma vijf jaar heeft gedraaid, wat zouden we willen dat het dan heeft opgeleverd?

We verdenken u ervan dat u antwoorden heeft op al deze vragen. In de breakout-sessies, zeven in totaal, gaan we ze daarom stuk voor stuk onder de loep nemen. We vragen jullie om echt voorover te leunen en actief mee te denken over dat laaghangende fruit, die bouwstenen voor het programma en dat gedroomde beeld. We doen twee workshoprondes, met daartussenin een lunch, gelardeerd met inspirerende kunst en wetenschap. Daarna volgt de plenaire middagsessie, waarin we gaan kijken en vergelijken, om te zien wat deze dag heeft opgeleverd. Kortom: it is in your hands.

Wat we niet willen? Semantische discussies over interdisciplinariteit, transdisciplinariteit, postdisciplinariteit, multidisciplinariteit, a-disciplinariteit, enzovoorts. Oude koeien, laten we ook liever in de sloot zitten. Of een nieuw programma haalbaar is, dat is aan ons. We doen net alsof élk weldenkend kabinet dit aanbod eenvoudigweg niet kan negeren. We gaan er namelijk vanuit dat dit nieuwe programma keihard nodig is. We zoeken een nieuw paradigma, we brengen u samen, als nieuw

collectief, omdat paradigma te verkennen. Deze werkconferentie is het startpunt van jullie nieuwe kijk op kunst, wetenschap en samenleving.

Ok. En dan? Natuurlijk maken we een mooi verslag, en dat gaan we niet alleen met u delen maar ook met zoveel mogelijk andere stakeholders. We vervolgen de gesprekken in ons netwerk. Zo gaan we eind juni weer langs bij Kristel Baele, voorzitter van de Raad voor Cultuur (die er vandaag helaas niet bij kon zijn) en stellen we vóór september een notitie op voor de nieuwe bewindspersoon, uiteraard in overleg met OCW. Ondertussen zijn we op zoek naar financiering voor de kwartiermakers/verkenningfase, zodat we vaart kunnen houden in het proces. Als dat lukt, dan gaan we zeker nog een aantal netwerkbijeenkomsten organiseren in vervolg op dit symposium, omdat we u allen nodig hebben als ambassadeurs van dit nieuwe programma. Dat is wat wij nu denken te gaan doen, maar het kan zijn dat we er aan het eind van de middag anders over denken, omdat u ons op andere ideeën hebt gebracht. En dat, volgens de wet van het anders denken en de vrije improvisatie, is precies wat we van u verwachten.

//

Graag wil ik, nu ik toch hier sta, mijn collega's en mede-initiatiefnemers bedanken. Deze werkconferentie kwam tot stand dankzij de (bijna) wekelijkse calls en ontmoetingen met de redactie, bestaande uit Frans Snik, Lucas Evers, Marjolijn Bol, Micha Hamel, Veerle Spronck en Marleen Stikker, met de wijze inbreng van Thomas Kelderman, Liesbeth Bik, Bart Thunissen en vele anderen, en de onmisbare hulp van Maro Perez Bobadilla en Sophie Almanza, én het team van de Akademie van Kunsten en de KNAW. Het was een inspirerende reis, en ik hoop van harte dat het gaat leiden tot dat felbegeerde, nieuwe programma. Dankjewel.